

KAPİTÜLASYONLAR KALDIRILDIKTAN SONRA OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ ECANİBİN DURUMU (R.1333 / M.1917 SENESİ ECANİB İSTATİSTİKLERİ)

Salim GÖKÇEN*
Abdülkadir GÜL**

Özet

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin hudutları dâhilinde ikâmet ve seyahat eden ecanibin durumunu konu edinmiştir. I.Dünya Savaşı döneminde devletin ecanibe mahsus yaptığı yeni düzenlemelerin yanı sıra, incelenen dönemdeki ecanibin nüfus miktarları, dini durumları, yaşları, meslekleri, vilâyet ve sancak nüfusu içerisindeki oranları ve hangi ülke vatandaşı oldukları gibi ön plana çıkan birçok husus incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ecanib, Kapitülasyon, Nüfus, Osmanlı Devleti.

THE STATUS OF FOREIGNERS IN THE OTTOMAN STATE AFTER THE ABOLITION OF CAPITULATIONS (THE 1333 / 1917 STATISTICS OF THE FOREIGNERS)

Abstract

This study concerns the status of foreigners who were accommodating and traveling within the Ottoman State's borders. So many significant issues on foreigners such as the amount of their population, religious status, ages, professions, ratios in the total population of provinces and sanjaks, and their nationalities as well as the new regulations arranged for foreigners by the state period World War I were analyzed in this study.

Key Words

Foreigner, Capitulation, Population, Ottoman State

* Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. sgokcen@atauni.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. abdulcadirgul25@hotmail.com

GİRİŞ

Bu araştırma ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde bulunan ecanibin; vilâyetlere göre nüfus miktarları, dini durumları, yaşları, meslekleri, seyahat ve ikâmetleri gibi birçok konu ele alınmıştır. Günümüze kadar Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların hukukî ve ekonomik durumunu inceleyen birçok araştırma yapılmıştır. Ancak, tarih bilimi açısından yukarıda belirtilen konular incelenmemiştir. Bu konunun araştırmaya değer olması ile ilgili diğer bir husus ise konunun bugün dahi güncelliğini kaybetmemiş olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere tanıdığı imtiyazlar ile ecanib arasında doğrudan bir ilişki vardır. Osmanlı Devleti, tarihi süreç içerisinde birçok devletle ticari anlaşmalar yapmış ve bu ülke vatandaşlarının Osmanlı topraklarında seyahat ve ikâmetleri hususunda birçok imtiyazlar vermiştir. *Ahidnâme*¹ olarak adlandırılan bu anlaşmalar ile yabancılara bazı kişisel ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti'ne girme, ülke içinde seyahat etme, can ve mal güvenliğinin korunması, ikâmet edinme, ikâmetlerine izinsiz girilememesi, dini ibadetlerini yapabilme gibi konularda yabancıların temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır².

Yabancı devletlerle yapılan anlaşmalara, *ahidnâme* denildiği gibi *uhudu atika* veya *imtiyazât-ı ecnebiyye*³ isimleri de verilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *kapitülasyon* tabiri de literatüre girmiştir. İslam Hukuku'nda yabancı kavramı milliyete göre değil, kişinin mensup olduğu dine göre belirlenmektedir. Hangi milletten olursa olsun Müslümanlar yabancı kabul edilmemektedirler⁴. İslam'ın hâkim olmadığı bir ülkeden, İslam topraklarına girerek belli bir süre için buralarda yaşamak üzere izin almış olan, yani aman elde etmiş olanlar hakkında *müstemen* tabiri kullanılmıştır. İslam Hukuku'nda müstemenlere siyasi haklar dışında, can ve mal güvenliği ve din özgürlüğü ile ilgili olarak pek çok haklar tanınmıştır⁵.

İslam Hukukunun hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde, yabancı kavramını iki ayrı dönemde incelemek mümkündür. Tanzimat öncesi dönemde, yabancı denildiği zaman müstemen adı verilen gayrimüslimler anlaşılmakta idi. Tanzimat sonrası dönemde ise Osmanlı Hukuk literatüründe yabancıları adlandırmak için *ecnebi* tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat sonrasında, Müslüman olup olma-

¹ Halil Cemaleddin / Hırand Asador, *Ecâibin Memâlik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliye*, Dersaadet, 1331, s.1; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", *DVİA*, c.1, (İstanbul 1988), s.536-540.

² Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İstanbul 1963, s.21.

³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, İstanbul, 1993, s.178.

⁴ Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukuku'nda Müste'menler", *Prof. Dr. Fadıl H.Sur'un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:522, (Ankara 1983), s.361-379. Colin Imber, *Şeriatın Kanuna Ebusuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, (çev: Murteza Bedir), İstanbul, 2004, s.77.

⁵ Halil Cin - Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, 1989, s.311; Pierre Aminjon, *Etrangers et Protégés Dans L'Empire Ottoman*, Paris, 1903, s.9.

masına bakılmaksızın Osmanlı tebaasından olmayan herkes için *ecanib* tabirinin kullanıldığı görülmektedir.

MÜRÛR TEZKERESİ VE PASAPORT NİZAMNÂMELERİ

Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı tebaası, bir yerden başka bir yere gidebilmek için ellerinde *mürûr tezkeresi* denilen izin belgesi taşımak zorundaydılar. Osmanlı Devleti'nin, kendi vatandaşı için özellikle XIX. yüzyılda sıkı bir şekilde uyguladığı bu kuralı, başka devletlerin vatandaşları için de zorunlu hale getirmesi gerekiyordu. Nitekim yabancılar sadece birkaç işlemten geçtikten sonra Osmanlı topraklarında dolaşabilme iznini almaktaydılar. Yabancıların, Osmanlı Devleti dâhilinde güvenle seyahat edebilmeleri için *Bâb-ı Âli*'den *yol emri* veya *tezkeresi* almaları gerekiyordu. Yol emri olarak adlandırılan bu belge, vazifeli kişilere gösterilmek suretiyle seyahat serbestçe yapabiliyordu⁶.

Osmanlı topraklarında, ecanibin seyahat ve ikâmetlerine dair değişik tarihlerde birçok düzenleme yapılmıştır. Mürûr tezkeresi 1831 yılına kadar kaza ve kasabalarda kadı veya naiblerce düzenlenerek verilmekteydi. 10 Şubat 1841 tarihinde *Men-i Mürûr Nizamnâmesi* çıkarılarak ülke içindeki dolaşım, kurallara bağlanmıştır. Bu nizamnamenin 5, 8 ve 9. maddeleri yabancıların seyahatleriyle ilgilidir⁷. Bu maddelerde, müstemenlerden kara yoluyla gelecek olanların yol emirlerini hudutlarda veya ikâmet edecekleri yerlerdeki görevli memura, İstanbul'a gelmiş ise *İhtisab Nezâreti*'ne ellerindeki pasaportları onaylatmaları gerekiyordu. Ülkeye deniz yoluyla gelenler ise *Haliç*'te, gemide bekleyip sorumlu olan memura pasaportlarını imzalatırmak mecburiyetindeydiler. Gerekli evrak işlemlerini yaparak seyahat edecek olan şahıslara karşı herhangi bir engelleme olmaması ve yolculuklarının rahat geçmesi için görevliler uyarılmaktaydılar⁸.

Yabancıların seyahat ve ikâmet durumları, 1844 tarihinde yürürlüğe giren *Mürûr Talimatı*'nın ikinci maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre alınan pasaportlar bir yıl süre ile geçerli olup, yabancı bir kişi sınıra geldiği zaman pasaportunu pasaport servisine, eğer deniz yolu ile gelmiş ise pasaportunu geminin kaptanına emanet eder ve onaylatırdı. Karaya çıkma anında, kaptan, bu belgeyi pasaport servisi görevlisine teslim eder ve görevli yabancı kişiye baskılı ve pullu bir *mürûr belgesi* verirdi. Bu belge geçici olarak pasaport yerini tutardı. Pasa-

⁶ 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı hudutları dâhilinde seyahat etmek isteyen yabancı uyruklu bir kişi, İstanbul'daki elçilikler aracılığı ile başvuru yapabilmekteydiler. Elçilik yetkilileri, seyahat edecek vatandaşının adını, amacını, nereye gideceğini, beraberinde seyahat edecek kişileri ve izin talebini içeren bir dilekçe yazmakta ve bu dilekçeye istinaden *buyruldu* da alınan talep için bir emir çıkmaktaydı. Seyahat için başvurup izin alan şahıslar, elçilikten aldıkları yazı ve padişah'tan aldıkları *yol emri* ile seyahat etmekteydiler. Her geçtikleri yerde yetkili kişilere ellerindeki belgeleri göstermekte ve *mürûr tezkeresi* almaktaydılar. Geniş bilgi için bkz. Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.19.Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.21, S.33, (2003), s.106-111. Belkis Konan, *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.6-10.

⁷ Osmanlı topraklarında Men-i Mürûr Nizamnâmesi çıkarılarak yalnız yabancılar değil, Osmanlı tebaasının da seyahatleri belirli kurallara bağlanmıştır. Bkz. *Eğin Şer'iyye Sicili*, 6. 78/35-36, 79/36-37, 80/37, 81/37, 82/37, 83/38, 84/38, 85/38, 86/38, 87/38.

⁸ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürûr ve Pasaport Nizamnâmeleri", *Belgeler*, c.XV, (1993), S.19, s.173-178.

port servisine incelenen pasaport, yabancınn uyruğu olduğu ülkenin konsolosluğuna yirmi dört saat içinde teslim edilirdi. Yabancı, yirmi dört saat sonra pasaportunu kendi konsolosluğundan teslim alırdı ve eğer yabancı, limanda veya bulunduğu yerde kalmak ister ise yerel makamlarca düzenlenen bir *oturma belgesi* almak zorundaydı.

1844 senesindeki talimatın dördüncü maddesi bu oturma belgesinin kişisel olduğunu ve 10 yaşından küçük çocuklara verilemeyeceğini düzenlemekteydi. Bu talimatnâmeye göre, tezkeresiz dolaşan yabancı, refakat eşliğinde çıktığı yerin en yakınına götürülürdü. Aynı zamanda bu madde ile 10 yaşından küçük olan çocukların aileleri olmadan Osmanlı ülkesinde kalmaları yasaklanıyordu. Talimatnâmenin 13. ve 14. maddeleri, pasaportu olmayan veya geçerli pasaport taşımayan kişilerin hemen sınır dışı edileceğini düzenleyen sert hükümleri nede- niyle Avrupa devletlerince eleştirilmiştir.⁹

1869 yılında *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*'nin kabulünden sonraki dönemde Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların hak ve özgürlüklerinin belirlenmesinde, Tanzimat öncesi dönemde uygulanan bazı kurallar terk edilmiş ve bunların yerine yeni kanun ve nizamnâmeler hazırlanmıştır. Osmanlı topraklarına girmek isteyen her yabancı, yetkili makamlara usulüne uygun olarak aldığı pasaportu göstermek zorundaydı. Yetkili makamın tespitinin, yabancınn Osmanlı ülkesine gitmek istemesi veya ülkesi dışında başka bir devlette bulunurken Osmanlı topraklarına gitmek istemesi olasılıkları göz önünde bulundurularak yapılması gerekmektedir¹⁰.

Eğer yabancı, tabiiyetinde bulunduğu devletten Osmanlı Devleti'ne gitmek istiyor ise pasaport alacağı yetkili makam, kendi idari makamı veya Osmanlı Konsolosluğu idi. Yabancı, ülkesini terk etmiş ve farklı bir ülke sınırları içinde bulunuyor ise yetkili makam, kendi ülkesinin konsolosluğu veya bulunduğu ülke idari makamı ya da Osmanlı Konsolosluğu idi. Yabancı, pasaportunu Osmanlı Konsolosluğu'ndan alır ise hiçbir formalite ile uğraşmak zorunda değildi. Pasaportunu Osmanlı Konsolosluğu dışında bir makamdaki almış ise ki, bu durumda iki olasılık söz konusudur. Pasaportunu kendi ülkesinin idari makamından aldığı takdirde pasaportunu vize ettirmek zorunda idi. Eğer pasaport başka bir ülkenin idari makamından alınmış ise pasaport sahibinin Osmanlı Konsolosluğu'na başvurmadan önce kendi ülkesinin konsolosluğundan vize alması gerekmektedir¹¹.

⁹ 1844 tarihli Mürur talimatnâmesinin 2. maddesine göre; Osmanlı Devleti'ne gelmek isteyen ve Osmanlı Devleti'nin dostu veya müttefiki olan bir ülkenin uyruğu olan her yabancı, pasaportunu çıktığı ülkenin konsolosluğunda ve Osmanlı Devleti'nin yurt dışındaki konsolosluğunda vize ettirmeliydi. Yabancınn bulunduğu ülkede Osmanlı Konsolosluđu olmaması halinde doğduğu ülkenin konsolosluğundan alınan vize geçerli olacaktı. Yine adı geçen madde, eğer pasaport sahibinin yolculuğu sırasında Osmanlı konsolosluğu olan bir ülkeden geçer ise, vizesini göstermek zorunda olduğunu da düzenlemektedir. Madde için bkz: Aristarchi Bey, *Législation Ottomane Recueil des Lois, Règlements, Ordonnances, Traités, Capitulations et des autres Documents Officiels de L'Empire Ottoman*, c.III, İstanbul, 1874, s. 95.

¹⁰ Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Ankara, 1962, s.25–27.

¹¹ Belkis Konan, *age.*, s.10–20.

Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki anlamda pasaport kavramının ortaya çıkması ise ilk olarak 1867 tarihli *Pasaport Odası Nizamnâmesi* ile görülür. Bu nizamnâmenin ilk maddesi “*Memalik-i mahrusa-i şahaneye dâhil olmak veyahut harice çıkmak veyahut dâhili memlekette geşt-ü güzere etmek arzusunda bulunan her kim olur ise olsun memur-u hakikisi tarafından usul ve kaideye muvafık bir kıta pasaport ahzına mecbur ola*”, şeklinde düzenlenmiştir.¹² Buna göre, Osmanlı topraklarına giriş-çıkış ve hatta seyahat etme hakkının, pasaport alma şartına bağlı olduğu görülmektedir.

1867 tarihinde yapılan Pasaport Odası Nizamnâmesi; 1844 tarihinde uygulanan Mürûr Talimatı'ndaki pasaportsuz veya geçerli pasaportu olmayan her şahsın sınır dışı edileceği hükmünü yumuşatmıştı. 1867 tarihli nizamnâmeye göre, pasaport olmaması veya geçerli pasaport taşınmaması durumlarında, sınır dışı edilme kaldırılarak nizamnâmenin 13. maddesi uyarınca yabancıların bağlı olduğu konsolosun görüşünün alınması zorunlu hale geldi¹³. Bununla birlikte, sınır dışı etme yerine para cezası getirilerek pasaportu olmayan veya geçersiz pasaport taşıyanların para cezası ödemeleri sağlandı¹⁴.

Bunun dışında, Osmanlı Devleti dâhilinde yolculuk yapmak isteyen bir yabancıların İstanbul veya başka bir vilâyetin mülki amirliğince düzenlenen ve süresi bir yıl olan bir tezkere alması gerekiyordu. 1867 tarihli yönetmeliğin dördüncü maddesine göre 10 yaşından küçükler, tezkere verilmeyeceği belirtilmiştir. Yabancı, Osmanlı ülkesini terk etmek ister ise, yine 1844 ve 1867 tarihli yönetmelikler uyarınca pasaportunu pasaport bürosuna vize ettirerek ülkeden ayrılabilirdi. Eğer bu formaliteyi yerine getirmez ise Osmanlı polisi yabancıların gemiye binmesine veya sınırı geçmesine izin veremeyebilirdi¹⁵.

1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnâmesi, 1884 tarihli Pasaport Nizamnâmesi yayınlanana kadar yürürlükte kalmıştır. 1884 tarihli Pasaport Nizamnâmesi ile bütün yabancıların Osmanlı ülkesine pasaportsuz girişi yasaklanmış ve geçersiz pasaport bulunduranlara dolandırıcılık suçu işlemiş olanlar ile aynı ceza verileceği belirtilmiştir. Yapılan bu düzenleme, yabancı devletler tarafından çok sert bulunarak protesto edilmiştir. 1884 tarihli Pasaport Nizamnâmesi'nde, pasaportsuz olma durumunda uygulanacak esasların sadece yabancılar için söz konusu olduğu, bu hükmün yer aldığı bölümün başlığının “*Ecnebilere Ait Muamelât*” olmasından anlaşılmaktadır¹⁶.

¹² *Düstur*, I. Tertip, c.1, s.776.

¹³ 1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnâmesi'nin 13. maddesi; “*Yedinde pasaportu olmayan veyahut olup da usul ve kaideye muvafık bulunmayan her bir yolcu vusûlü anda Der'aliyyede ise salîfû'zıkr Liman odasına ve Dâhil'i eyalette ise me'mur-ı mahsusuna bizzat gidip isbât-ı vucud ede ve bu bâbda beyan edeceği esbab ve mazereti kabul olduğu halde kaçırlara ve konsolosları tarafından tahrirat verilecek bir kefaletnâme kâfiad oluna ve aksi takdirde yani o misûllü pasaportsuz gelen yolcu bir sebeb-i makul beyan edemez ve kaçırlara tarafından bir kefaletnâme ibraz eyleyemez ise heman memalik-i mahruseden tard ve ihraç olunmak üzere ahz ve tevkif olunarak kaçırlayısı ile bi'l müzakere bilâ tehir def oluna*” şeklinde düzenlenmiştir. *Düstur*, 1. Tertip, c.1, s.778.

¹⁴ Bu durumda olan kişiler Bidayet ve İstinaf mahkemelerinde davaları görülerek genellikle para cezasına çarptırılmışlardır. BOA. EUM. ECB. 17/21, DH, EUM. MTK. 80/25 vd.

¹⁵ 1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnâmesi'nin 4. maddesinin sözü edilen hükmü şu şekildedir; “*....ve iş bu ikâmet kâğıtları her bir şahsa başka verileceğinden on yaşından yukarı ricalden her şahsa birer kağıd verile*”. *Düstur*, 1. Tertip, c.1, s. 776.

¹⁶ 1884 tarihli Pasaport Nizamnâmesi için bkz: *Düstur*, 1. Tertip, zeyl 4, s. 4–8.

1894 tarihli Pasaport Nizamnâmesi, 1884 tarihli nizamnâme-yi yürürlükten kaldırmıştır. Ancak nizamnâme incelendiği zaman yabancıların Osmanlı Devleti'ne girişi ve çıkışı konusunda 1884 tarihli nizamnâme ile benzer hükümleri içerdiği görülmektedir¹⁷.

1911 tarihli *Pasaport Kanunu*'nun birinci maddesinde; “*Memâlik-i Osmaniye'den diyarı ecnebiyeye gidenler pasaport ahzında muhtardır.*”¹⁸ ifadesi yer almaktadır. Bu madde ile 1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnâmesi ile başlayan, yurtdışına çıkar-ken pasaport alma zorunluluğu ihtiyari bir hale getirilmiştir. Aynı kanunun 13. maddesi ise yabancıların pasaportu olmaması halinde uygulanacak usulü ve sınır dışı edilme durumunu düzenlemektedir: “*Pasaportu olmadığı yahud usulüne gayr-ı muvafık bir pasaportu hamil olduğu halde Memâlik-i Osmaniye'ye gelenlerin hudu veya sevahil-i Osmaniye'de memurin-i müte'allikası tarafından hüviyetleri tahkik olunacaktır. Bu misülliüler teb'ai ecnebiyeden olduğunu beyan eylediği halde polis nezâreti altında bulunmak üzere kırk sekiz saat zarfında mensub olduğu konsoloshaneden bir pasaport yahud pasaporta mu'adil tabi'iyet ilm-u haberi istihsal etmeye ba'de vize harcının iki mislini tediye mecburdur. İcabi hale göre mezkûr 48 saat müddet konsoloshane ile bi'l ittihak uzatılabilir. Bu müddetlerin mürûrunda teb'a-i ecnebiyeden olan şahıs pasaport veya pasaporta muadil tabi'iyet ilm-u haberi istihsal edemediği halde memâlik-i Osmaniye'den ihrac olunur.*”¹⁹

2 Mart 1915 tarihli *Pasaport Kanun-ı Muvakkatı* ile Osmanlı ülkesine girmek ve ülke dışına çıkmak için yabancıların pasaport ibraz etmeleri zorunlu hale getirilmiştir²⁰. Daha sonra düzenlenen, 20 Kasım 1918 (15 Safer 1337) tarihli Pasaport Kanunu'nda da yabancıların ülkeye giriş ve ülkeden çıkış için pasaport ibraz etme zorunluluğu getirilmiştir²¹.

KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI VE ECANİBE MAHSUS DÜZENLEMELER

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlara en büyük muhalefeti İttihad ve Terakki göstermiştir. İttihad ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin yürütme ve yargı yetkilerini yabancılar vermek sureti ile egemenlik haklarını kısıtladığını düşünüyordu. İttihad ve Terakki ayrıca kapitülasyonları, Osmanlı Devleti'ne adlî, siyasî ve ekonomik anlamda zarar veren bir uygulama olarak görmekteydi. II. Meşrutiyetin ilanından sonra kapitülasyonlara karşı muhalefetini açık bir şekilde ifade etmeye başlamış ve kapitülasyonların kaldırılması için üstün bir çaba göstermiştir²².

¹⁷ *Düstur*, 1. Tertip, c.6, s. 1530–1535.

¹⁸ *Düstur*, 2. Tertip, c.3, s.462–467.

¹⁹ *Düstur*, 2. Tertip, c.11, s. 53–58.

²⁰ Söz konusu Muvakkat Kanun'un 1. maddesi şöyledir: “*Memalik-i Ecnebiyye'den Memalik-i Osmaniye'ye gelenler ve Memalik-i Osmaniye'den Memalik-i Ecnebiyye'ye gidenler pasaport ibrazına mecburdurlar.*”

²¹ *Düstur*, 2. Tertip, c.11, s. 53–58.

²² Ozan Arslan, “I.Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkisi”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.10, S:1, (Temmuz 2008), s.263-265.

İttihad ve Terakki'nin kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik çalışmaları ancak, Osmanlı Devleti'nin savaşın eşiğine gelmesi ile uygulama zemini bulabilmiştir. 5 Eylül 1914 tarihinde *Heyet-i Vükelâ* toplantısı ile gerek iktisadî gerek adlî tüm kapitülasyonların kaldırılmasına karar veren Osmanlı Devleti, 9 Eylül 1914 tarihinde tek taraflı bir nota yayınlayarak kapitülasyonları 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kaldırdığını duyurmuştur²³. Ancak nota, antlaşmalara dayanan bir düzenin tek taraflı bir işlemlerle ortadan kaldırılamayacağını ileri süren Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın sert protestolarıyla karşılaşmıştır²⁴. Savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefiki durumundaki Almanya ve Avusturya-Macaristan dahi Osmanlı Devleti'nin bu kararına karşı çıkmışlar ancak Almanya daha sonradan Osmanlı Devleti ile yaptığı gizli bir antlaşma ile (11 Ocak 1917), diğer devletlerin de kabul etmesi şartıyla, kendi kapitülasyon haklarından vazgeçeceğini kabul etmiştir²⁵.

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra hükümetin ilk çıkardığı yasa, 20 Eylül 1914 tarihli gümrük resminin tadili hakkındaki kanun olmuştur. Bu kanunu, 24 Eylül tarihli temettu vergisinin yabancılara da uygulanması ve 13 Ekim tarihli "*Mehakim-i Şeriye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaiî Hakkındaki Nizamnâme*"²⁶ izlemiş ve bu kanunla *Şer'iyye Mahkemeleri*'nin ve *Nizamiye Mahkemeleri*'nin görevleri ayrılmıştır.

Bu sırada, "*İmtiyazât-ı Ecnebiyyenin İlgaı Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatnâme*" hazırlanarak bir kitapçık şeklinde bastırılmış ve 3 Ekim 1914 (20 Eylül 1330) tarihinde tüm vilâyetlere gönderilmiştir²⁷. Talimatnâmede ilk olarak yabancıların müdahil oldukları adlî işlerle, dinî, eğitim ve sağlık kuruluşları hakkında uyulması gereken yeni kurallar açıklanmıştır.

Talimatnâmenin birinci bölümü tamamen adlî işlere ayrılmıştır. Buna göre, yabancı uyruklu suçluların her türlü işlemlerinin, doğrudan konsolosluk memuru olmaksızın yapılacağı gibi, avukatı yabancı olduğu halde bile suçun araştırılması sırasında konsolosluk memuru aracı olarak bulunmayacaktı. Ayrıca adlî evraklar doğrudan doğruya Osmanlı Mahkemesi aracılığıyla suçluya gönderilecek ve tutuklama ve hapis işlemleri de Osmanlı tutukevi ve hapishanelerinde yapılacaktı. Mahkeme sırasında yabancı uyruklu şahitler, konsolosları aracı etmeksizin davet edilecekti.

Birinci bölümün ikinci kısmı, konsoloslar ve maiyetindeki memurların muhakemesiyle ilgilidir. Buna göre: general konsolos, konsolos, konsolos vekili, ajan konsuler ve başka sıfatlarla konsolosluklarda çalışan kişilerce işlenecek cinayet

²³ *Düstur*, Tertibisani, 6.cilt, No.554, s.1330.

²⁴ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.51, S:2, (Ankara 2002), s.112.

²⁵ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara, 1998, s.79.

²⁶ *Düstur*, Tertibisani, c. 6, no.554, s.1334.

²⁷ BOA. DH. HMŞ. 9-71. Osmanlı Hariciye Nezareti, *İmtiyazât-ı Ecnebiyyenin İlgasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatnâme*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330.

ve suçtan dolayı bu kişilerin davaları, doğrudan Osmanlı mahkeme ve dairelerinde görülecekti. Ancak bu kişiler, mensup oldukları devletlerce işlem yapılması şartıyla Osmanlı mahkemelerinde yargılanmayacaklardı. Cezanın uygulanmasında başvurulacak durumlarda konsolosun şahsi taşınır malları hakkında hüküm uygulanacak, devletine ait eşyaya dokunulmayacaktı. Bir konsolosun şahitliğine veya bilgisine gereksinim duyulduğunda, bir hükümet memuru adı geçen konsolosa bizzat giderek sözlü veya yazılı bilgi talep edecek, buna karşılık konsolos hiçbir nedene bağlı olmadan bu işlemi red veya tehir hakkına sahip olamayacaktı. Bu kısımdaki son maddede ise, konsolosluklarda görevli kâtipler, kavaslar, tercümanlar ve ruhani memurlar ile onların maiyetindeki mütevelliler ister Osmanlı vatandaşı isterse yabancı uyruklu olsun hiçbir imtiyazdan yararlanamayacaklardı²⁸.

Birinci bölümün üçüncü kısmında, yabancı ticaret gemilerindeki adli işler söz konusudur. Buna göre, yabancı ticaret gemilerinde bir suç işlenecek olursa devlet memurları ancak işlenen suçun limanda veya karada asayişini ihlâl etmesi, ihlâl etmediği durumda, yerleşik halktan birini veya dışarıdan başka birini ilgilendirmesi durumunda müdahale edebileceklerdi. Bu durumlarda suç işleyen yabancı'nın takibi halinde Osmanlı memuru doğrudan yabancı gemiye girerek her türlü işlemi yapmaya yetkiliydi.

İkinci bölüm, ticarî ve hukukî işlere ayrılmıştır. Bölümün ilk kısmı, cezaî işler dışındaki ticarî ve hukukî davalarda yabancı uyrukluların durumunu ortaya koymaktadır. 15. maddede hukukî ve ticarî işlerde yabancılara, Osmanlı vatandaşlarına davranıldığı gibi işlem yapılacağı belirtilmiş ve yabancılardan konsoloslar olmadan mahkemelerde yargılanacakları yinelenmiştir. Ayrıca Osmanlı memurları her türlü adlî evrakı bildirmek için yabancılardan binalarına, otel, dükkân ve mağazalarına, kanunun emrettiği şartlarda girme hakkına sahip olacaklardı.

İkinci bölümün ikinci kısmı ise, aile hukuku ve miras ile ilgilidir. Yabancıların aile hukuku ile ilgili nikâh, evlenme, velâyet, vesayet, boşanma gibi davalarda yabancılardan bağlı bulundukları devletlerin kurallarının geçerli olduğu ve Osmanlı kanunlarında bu işlerin yürütülmesi için yapılacak kanun ve teşkilât yayınlanıncaya kadar, aile hukukunun Osmanlı mahkemelerinde görülmeyeceği belirtilmiştir. Yabancıların taşınmaz mallarının mirasından doğan davalarda ise Osmanlı kanunlarına göre işlem yapılacağı ayrıca ifade edilmiştir.

İkinci bölümün üçüncü kısmında da, konsolosların ve memurlarının hukukî ve ticarî işlerde yabancı uyruklular gibi Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaları söz konusudur. Ancak konsoloshanede görevli memurların borçları nedeniyle hapsedilmeleri uygun görülmemiş, yalnız ticaret ile uğraşmaları durumunda ortaya çıkan borçlarının hapis için geçerli olacağı belirtilmişti. Bu durumda ancak konsolosların şahsi malları hakkında kanunlar yürürlükte olacaktı.

²⁸ BOA. HR. HMŞ. ISO. 64/10.

Üçüncü bölümde ceza mahkemeleri, hukuk, ticaret ve sulh mahkemelerinde yabancılardan alınacak harç, vergi ve masrafların Osmanlı uyruklularından alınanlar ile aynı olacağı belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde ise; 28, 29, 30, 31. maddelerde cezaî, hukukî ve ticarî davalarda yine konsolosların bulunmayacağı belirtilmiş ve o güne kadar konsolos mahkemelerinde görülen işlerin o bölgedeki Osmanlı mahkemelerine, konsolosluk tutukevi ve hapishanelerindeki tutukluların ve mahkûmların da Osmanlı tutukevi ve hapishanelerine geçişinin sağlanacağı eklenmiştir²⁹.

Talimatnâmenin vilâyetlere gönderilmesi ile birlikte karışıklık ve sorunların yaşanmaya başladığı gözlenmektedir. Resmi bir açıklama ile 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapitülasyonlar kaldırıldığı için bu tarihten önce kapitülasyonlardan yararlanmakta olanlara, bundan böyle yeni kurallar gereği Osmanlı vatandaşlarından ayrı davranılmayacağı bildirilmişti³⁰. Oysa oluşan bu yeni durum yabancı devletler tarafından sürekli protestoya maruz kalıyor ve uygulamada eski sitemdeki gibi davranmaya devam ediyorlardı.

Osmanlı Hükümeti, kapitülasyonların kaldırılmasının ardından ülkedeki yabancılardan konumunu yeniden tanımlama ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle 8 Mart 1915 (23 Şubat 1330) tarihinde “*Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezâifine Dair Kanun-ı Muvakkat*” isimli kararnameyi yayımlamıştır³¹.

Kararname ile Osmanlı hudutları dâhilindeki yabancılardan *Kanun-ı Esasi* ve diğer kanunların Osmanlı vatandaşlarına getirdiği siyâsî ve beledî haklardan yararlanamayacakları kanunlaştırılmış ancak yine devletin özel kanunları ile Osmanlı vatandaşlarına verilmeyen bazı özel haklardan yararlanabilecekleri belirtilmiştir. Yine bu kararname ile yabancılardan ticarî ve hukukî işlerinde Osmanlı mahkemelerine başvurmaları şartı getirilmiştir. Ayrıca, güvenlik ve kamu düzeninin sağlanması ile ilgili kanunlar yabancılara da uygulanacak ve Osmanlı vatandaşlarından alınan *tarh* ve *resim*ler aynı şekilde ecanibden de alınacaktı. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti, gümrük vergisini, yabancı hükûmetlere danışmadan belirleyebilme hakkına kavuşmuş ve ülke içinde yabancılardan ayrı bir hukuk sistemine bağlı olmasından kaynaklanan çok hukukluluk karmaşası bu şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Yasada, Osmanlı Devleti’ndeki *tababet* ile uğraşan yabancılardan hakları da devlet kurallarına bağlı olması şartıyla korunmuştur. Daha sonra hükümet, Osmanlı’da doktorluk yapma ölçütlerini de belirlemiştir. Buna göre daha önce yabancı doktorlar, dişçi ve ebelerin girmek zorunda oldukları *Kolokyum* adındaki sınav kaldırılmış ve bunun yerine *Darülfünun Tıp Fakültesi*’nden mezun olup, doktorluk sınavına girenlerin tercih edileceği belirtilmiştir. Yabancı doktorların ise ancak *Dâhiliye Nezareti*’nin izniyle ve eğer kendi memleketlerinden alınmış

²⁹ BOA. HR. HMŞ. ISO. 64/10.

³⁰ BOA. HR. HMŞ. ISO. 59/1-3.

³¹ BOA. DH. HMŞ. 9-76. *Takvim-i Vekayi*, (27 Rebiülahir 1333).

beyannâmeleri varsa, Osmanlı sınırlarında doktorluk yapabilecekleri kararlaştırılmıştır. Talimatnâmedeki dini kuruluşlar, eğitim kuruluşları ve sağlık binaları hakkındaki özel maddeler ile bu kuruluşların imtiyazları ortadan kaldırılmış ve hükümete bağlı kılınmışlardır.

Kanunun geçici maddesinde ise bu kanunun yayınlanışından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki dava vekilliği, tabiplik, eczacılık, mühendislik, öğretmenlik meslek ve sanatlarıyla uğraşan, okul açan, gazete ve mecmua çıkartan yabancıların hakları, Osmanlı kanunlarına bağlı olmak şartıyla saklı kalacaktı. Böylece Osmanlı topraklarındaki yabancıların statüleri yeniden belirlenmiş oluyordu.

Ecanibin Osmanlı hudutları dâhilindeki seyahatlerini düzenlemek amacı ile çıkarılan karnameler sırası ile; "Pasaport Kanun-ı Muvakkatı", "Ecnebinlerin Memalik-i Osmaniye'de Seyahat ve İkametleri Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat" ve "Hal-i harp dolayısıyla memalik-i Osmaniye dâhilinde geç-ü gûzar edeceklere seyahat varakası itası hakkında kanun-ı muvakkat"³² isimlerini taşımaktadır. 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nda giriş-çıkış işlemlerinin ihtiyari olduğu, hem iç-eriden dışarıya gidenlere, hem de dışarıdan içeriye gelenlere pasaport zorunluluğu getirildiği belirtilmiştir³³. Savaş ortamı içinde alınan önemli kararlardan birisi de düşman devletlerin tebaalarına, Osmanlı tebaalarının borç ve taahhütlerinin ertelenmesidir. 7 Aralık 1914 (24 Teşrinisani 1330) tarihli "Teba-yı Osmaniye'nin düvel-i muhasıma ve müttefikleri tebaasına karşı olan düyun ve taahhüdâtı hakkındaki kanun-ı muvakkat" ile düşman devletlerin tebaalarına olan borçlar ertelendiği gibi, bundan dolayı hukukî sorumluluk da kabul edilmeyecekti. Nitekim bu karnâme daha sonra 23 Mart 1916 (10 Mart 1332) tarihinde kanun haline getirilmiştir³⁴.

1333 (1917) SENESİNE AİT ECANİB İSTATİSTİKLERİ

15 Mart 1915 (2 Mart 1331) tarihinde çıkarılan kanunnâme mucibince, Osmanlı topraklarında seyahat ve ikamet eden ecanibin durumlarını ve hareketlerini takip etmek için her ay vilâyetlerden ecanibe mahsus istatistik cetvellerinin tanzim edilip *Emniyet-i Umum Müdürlüğü*'ne gönderilmesi istenmiştir³⁵. Dâhiliye Nezareti bünyesinde Emniyet-i Umum Müdürlüğü'nde, *Ecanib Şubesi* oluşturulmuştur. Bu şube aracılığıyla matbu istatistik cetvelleri vilâyetlerdeki emniyet müdürlükleri ve jandarma komutanlıklarına gönderilerek, her idarî bölgede ne kadar ecanib ikamet ediyorsa haklarındaki bilgilerin bu istatistik cetvellerine kayıt edilmesi istenmiştir. Bununla birlikte belirtilen esaslar çerçevesinde hazırlanan cetvellerin her ay düzenli olarak gönderilmesi emredilmiştir. Ancak tüm uyarılara rağmen cetvellerin tanzimi ve gönderilmesinde bir takım aksaklıklar yaşanmıştır. Bütün

³² *Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Sur-u Tatbikiyesine Dair Talimat*, İstanbul, 1331.

³³ Rona Aybay, "Pasaportlar" *Tarih ve Toplum*, c. III, S:13, (Ocak 1985), s. 52.

³⁴ *Düstur*, Tertibisani, c.8; *Takvim-i Vekayi*, (18 Mart 1332).

³⁵ BOA. DH. EUM. MTK. 72/37.

olumsuzluklara rağmen geçte olsa ecanibe mahsus bu istatistik cetvellerinin Dâhiliye Nezareti'ne ulaştırıldığı ve bunların kayıt altına alındığı incelenen belgelerden ortaya çıkmaktadır³⁶.

30 Mart 1915 (17 Mart 1331) tarihinde mülkî erkân tarafından, ecanibin vereceği beyannâme ile buna mukabil alacakları ikâmet tezkerelerinin suretleri ve beyannâme suretlerinin muhafaza usûlleri, 30 Mart 1915 tarihli ve 14 numaralı evrak ile Dâhiliye Nezareti tarafından vilâyetlere tebliğ edilmiştir.

Dahiliye Nezareti tarafından oluşturulan usûllere göre:

1. Beyannâmedeki açıklamalar ve beyannâme suretlerinin tutulduğu defterlerdeki bilgiler doğrultusunda, gönderilen istatistik cetvellerinin kayıt edilmesi,
2. Beyannâmedeki numaraların, beyannâme defterindeki *mahal-ı mahsus* kısmına yazılması,
3. Bu şekilde kaleme alınan cetvellerin suretleri bir paket halinde Müdüriyet-i Umumiye'ye gönderilmesi,
4. İstatistik cetvelleri kayıt edilirken vilâyet isimleri yazılması ve bilahare bir isim tahririnde kolaylık olacağından defterlerin bu usûl üzerine tanzim edilmesi istenmiştir³⁷.

Tebliğ edilen bu usûllere göre, 1915 senesinde vilâyet, sancak ve mutasarrıflıklardan gönderilen ecanib miktarları, Emniyet-i Umum Müdürlüğü'ne bağlı Ecanib Şubesi tarafından periyodik olarak yekûnları mufassal ve icmal cetveller halinde tasnif edilmiştir.

Tablo.1. Osmanlı Devletinin Bazı Vilâyetlerinde Ecanibin Nüfusa Oranı (1917)³⁸

Vilâyet	Nüfus	Ecanib Miktarı	Nüfusa % Oranı
Maraş Sancak	196252	24	0,01
Suriye Vilâyeti	969427	959	0,09
Adana Vilâyeti	426477	1682	0,39
Ankara Vilâyeti	960417	85	0,0089
Konya Vilâyeti	170305	657	0,38
Sivas Vilâyeti	1176615	165	0,01
Halep Vilâyeti	708062	153	0,02
Kütahya Sancak	323923	61	0,01
İçel Mutasarrıflığı	137111	29	0,02
Urfa Sancak	176070	44	0,02
Karesi Sancak	483438	1319	0,27
Eskişehir Mutasarrıflığı	156164	515	0,32
Kayseri Sancak	268927	248	0,09
Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Sancak	169114	193	0,11
Hüdavendigar Vilâyeti	623257	534	0,08
Menteşe Sancak	212894	40	0,01
Kastamonu Vilâyeti	768805	201	0,02
Çatalca Sancağı	60684	189	0,3

³⁶ BOA. DH. EUM. ECB. 35/1; 34/24; 3/22. Belge. 1, 2.

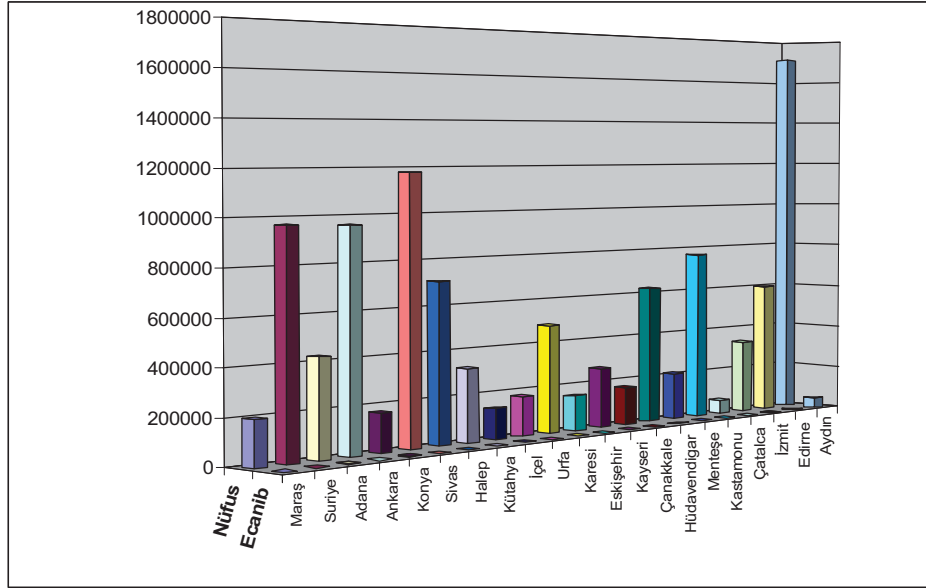
³⁷ BOA. DH. EUM. ECB. 34/27.

³⁸ Bu Tablo, BOA. DH. EUM. ECB. 17/39, Belge:31, 32, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 34, 29, 30, 25, 33, 24, 22, 16, 27, 28, 78. nolu belgelerden oluşturulmuştur.

İzmit Sancak	332777	338	0,1
Edirne Vilâyeti	596251	1931	0,32
Aydın Vilâyeti	1711215	45014	2,6
Toplam	10628185	54381	0,511

Grafik 1. Osmanlı Devletinin Bazı Vilâyetlerinde Ecanibin Nüfusa Oranı (1917)

Tabloda ve grafikte görüldüğü üzere; 10 vilâyet, 9 sancak ve 2 mutasarrıflığa ait idari bölgelerdeki Müslim ve gayrimüslim nüfus ve ecanibin miktarı verilmiştir. 1914 tarihli Osmanlı nüfus sayımında ülke toprakları vilâyet, sancak ve mutasarrıflık olarak 35 idari bölgeye ayrılmıştı³⁹. Ancak 1917 tarihli bu istatistikte 21 idari bölgeye ait kayıt bulunmaktadır.

Söz konusu dönemde, işgaller dolayısı ile elden çıkan topraklar ve muhtelif sebeplerden dolayı sayım yapılamayan idari bölgelerin de olduğu sanılmaktadır. Oluşturulmuş olan bu icmal tabloya göre, Osmanlı Devleti'ne bağlı idari bölgelerin toplam nüfusu 10.628.185 kişidir. Ayrıca bu idari bölgelerde toplam 54.381 ecanib nüfus bulunmaktadır.

45.014 kişi ile ecanibin en fazla ikâmet ettiği idari bölge olan Aydın vilâyetini 1.931 kişi ile Edirne vilâyeti, 1.682 kişi ile Adana vilâyeti ve 1.319 kişi ile ise Karesi vilâyeti takip etmektedir. Ecanibin en az bulunduğu vilâyet veya sancaklar ise, 24 kişi ile Maraş sancağı, 29 kişi ile İçel mutasarrıflığı ve 40 kişi ile Menteşe sancağıdır. Dikkati çeken husus ise, ecanibin yoğun olarak Marmara havzası ve Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunmasıdır. Ecanib miktarının vilâyet veya sancak nüfusları ile doğrudan bir ilişkisinin olmadığı da yine bu istatistikten ortaya çıkmaktadır.

³⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003, s.208-224.

Ecanibin vilâyet, sancak ve mutasarrıflıklardaki toplam nüfus içerisindeki oranı da % 0,5 civarındadır.

Tablo. 2. Osmanlı Devleti'ndeki Ecanibe Mahsus İstatistik Cetveli (1917)⁴⁰

Ülkesi	Cinsiyeti			Dini		Yaş Aralığı			Mesleği				
	Erkek	Kadın	Toplam	Müslim	G. Müslim	1. 20-30	2. 30-40	3. +40	Tüccar	Ziraat	Zanaat	Serbest Meslek	Sair Meslek
Arjantin	23	2	25	-	25	13	8	4	8	-	9	4	4
Almanya	1764	826	2590	3	2587	389	573	708	275	5	790	409	256
Amerika	191	145	336	1	335	41	42	79	29	2	28	42	70
Afganistan	5	-	5	5	-	3	2	-	1	-	-	4	-
İspanya	428	179	607	-	607	115	114	110	95	-	72	62	119
İsveç	15	12	27	-	27	6	2	5	-	2	-	4	8
İsviçre	228	120	348	-	348	54	72	86	51	2	30	82	61
İngiltere	1519	1015	2534	116	2418	314	327	577	153	15	293	215	544
İtalya	3887	2887	6774	10	6764	716	893	1334	329	88	769	407	1008
İran	5112	1159	6271	5318	953	1504	1494	1700	1451	479	1155	685	1265
Belçika	74	43	117	-	117	18	18	35	7	-	11	19	34
Brezilya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bulgaristan	1362	619	1981	601	1380	314	324	623	327	219	239	181	288
Portekiz	47	24	71	-	71	8	13	17	3	-	10	5	20
Çin	40	3	43	40	3	22	7	11	11	1	12	1	15
Danimarka	34	34	68	-	68	6	5	11	7	-	5	6	8
Rusya	1166	616	1782	582	1200	429	331	341	148	92	255	158	462
Japonya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sırbistan	38	33	71	14	57	14	8	11	2	-	9	2	22
Fransa	1781	1254	3035	126	3209	332	313	711	171	42	369	292	466
Felemenk	122	95	217	1	216	31	21	42	21	2	6	22	44
Karadağ	848	100	948	301	547	328	247	268	34	128	102	137	440
Lüksemburg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Meksika	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Monako	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Norveç	1	1	2	-	2	1	-	1	1	-	-	-	1
Yunanistan	32994	20770	53764	271	53493	7586	7371	8622	2144	1546	5864	2028	8517
Avusturya-Macaristan	2830	2097	4927	211	4716	551	712	1113	532	64	617	415	816
Toplam	54509	32034	86543	7600	78943	12795	12897	16409	5800	2687	10645	5180	14468

Aynı tarihte tanzim edilmiş olan (Tablo 2)'deki ecanibe mahsus istatistik cetvelinde ise Osmanlı topraklarındaki bütün idari ünitelerden geldiği anlaşılan istatistik cetveller esas alınarak genel bir icmal cetveli oluşturulduğu görülmektedir. Osmanlı topraklarında ikâmet eden yabancıların hangi devlet vatandaşı oldukları, yaş aralıkları, meslekleri, din ve cinsiyetleri belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında aynı tarihte oluşturulmuş olan ecanibe mahsus iki ayrı istatistik cetvelinin içerdiği bilgiler itibariyle birbirini tamamladığı anlaşılmaktadır.

⁴⁰ BOA. DH. EUM. ECB. 19/8. Belge 110.

1917 senesinde tutulan istatistik cetvellerinin içerdği bilgiler arasında, vatan-daşları ecanib olarak kabul edilen devletlerin isimleri de yer almaktadır. Bunlar; Arjantin, Almanya, Amerika, Afganistan, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, İtalya, İran, Belçika, Bulgaristan, Portekiz, Çin, Danimarka, Rusya, Japonya, Sırbistan, Fransa, Felemenk, Karadağ, Lüksemburg, Meksika, Monako, Norveç, Yunanistan ve Avusturya-Macaristan olmak üzere 28 ülkenin kaydı bulunmaktadır. 28 ülke-den 23 tanesinin vatandaşı Osmanlı topraklarında ikâmet ve seyahat etmektedir. Ancak Brezilya, Japonya, Lüksemburg, Meksika, Monako gibi 5 ülkeye ait ecanib kaydı bulunmamaktadır. Bu ülkelerin vatandaşlarının, erkek ve kadın olarak cin-siyet, Müslim ve gayrimüslim olarak da dinî durumları kaydedilmiştir. Ayrıca, birinci derece yaş aralığı; 20–30, ikinci derece yaş aralığı; 30–40 ve üçüncü derece yaş aralığı olarak da; 40 yaş üzeri toplam sayıları verilmek üzere ülke dâhilinde bulunan ecanibin yaş grupları sınıflandırılmıştır. Ayrıca ecanibin mensup olduğu meslek grupları da tüccar, ziraat, zanaat, serbest meslek ve sair meslek şeklinde sınıflandırılarak toplam sayıları verilmiştir. Bu şekilde hazırlanan ecanibe ait ista-tistik cetvelleri vilâyet, sancak ve mutasarrıflıklara göre aylık olarak tanzim edil-mekteydi⁴¹.

Bu cetvellerin yanı sıra, idari bölgelerdeki mülkî erkân tarafında oluşturulan pasta ve sütun grafiklerden de istifade edilerek vilâyetin nüfusu, o idari taksimat-taki ecanibin Osmanlı tebaasına oranı, ülkelere göre ecanibin dağılımı ve oranları tek tek belirtilmiştir⁴². Bir istatistik cetvelinde ise diğerlerinden farklı olarak o se-neye ait Osmanlı topraklarında yaşamak için ikâmet tezkeresi almış olan ecanibin dağılımı verilmiştir⁴³.

Bu cetvele göre ecanib sayısı, 1917 senesinde 54.509 erkek, 32.034 kadın olmak üzere toplam 86.543 kişidir. Bunların 7.600'ünün Müslüman, 78.943'ünün ise gay-rimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Yabancılar yaşlarına göre; birinci derece yaş aralığında 12.795, ikinci derece yaş aralığında 12.897 ve üçüncü derece yaş aralı-ğında ise 16.409 kişi olarak sınıflandırılmışlardır. Meslekleri itibarıyla ise 5.800 tüccar, 2.687 ziraat, 10.645 zanaat, 5.180 serbest meslek ve 14.468 sair meslek men-subu yabancı olduğu kaydedilmiştir.

Bu istatistik cetvellerinden Osmanlı topraklarında hemen hemen her meslek dalına mensup ecanibin ikâmet ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle sair meslek olarak adlandırılan grubun içerisinde doktor, hemşire, öğretmen, asker, din adamı, ma-kinist, mühendis, ajan (istihbaratçı), fahişe, hasta bakıcı, çerci ve dilenci gibi birçok farklı iş kolunda faaliyet gösteren ecanib bulunmaktadır. Ecanib içerisinde çok iyi şartlarda yaşayanlar olduğu gibi hanlar, tekkeler ve barınaklarda çok sefil bir ha-yat sürenler de azımsanmayacak sayıdadır. Bunun yanı sıra Osmanlı tebaasıyla

⁴¹ BOA. DH. EUM. ECB. 17/39. Belge: 1, 91,68–83, 85, 84, 88, 76–90, 96, 11–94, 74–95, 92–112, 67–86, 87, 93, 79, 35–89, 81, 80. vd. aralarında-olanlar aynı bilgileri içeren belgelerdir. BOA. DH. EUM. ECB. 19/8. Belge 110, 3, 5 vd.

⁴² BOA. DH. EUM. ECB. 17/39, Belge:31, 32, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 34, 29, 30, 25, 33, 24, 22, 16, 27, 28, 78.

⁴³ "Memalik-i Osmariye 1333 Senesi Ecanibe Mahsus İstatistik Cetveli" gibi; BOA. DH. EUM. ECB. 19/8. Belge:110.

evlenip bu topraklarda kalan birçok ecanib de bulunmaktadır. Ayrıca din adamı ve öğretmen olarak Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren, yabancı okullarda çalıştıkları görülen ecanibe de rastlanmaktadır. Ecanibden hırsızlık, sarkıntılık, adam öldürme veya yaralama gibi birçok suçtan dolayı Osmanlı mahkemeleri tarafından yargılanarak hapishanelerde mahkûm olanlarda bulunmaktadır⁴⁴.

1917 yılında Osmanlı toprakları dâhilinde bulunan ecanib, tabî oldukları ülkeler açısından bir tasnife tabi tutulduğunda; 53.764 kişi ile Yunanistan vatandaşlarının ilk sırayı aldığı görülmektedir. Yunanistan vatandaşlarını sırasıyla İtalya (6.774), İran (6.271), Avusturya-Macaristan (4.927), Fransa (3.035), Almanya (2.590), İngiltere (2.534), Bulgaristan (1.981), Rusya (1.782) vatandaşları takip etmektedir. 23 ülke içerisinde sadece Afganistan vatandaşı ecanibin tamamı erkektir. Diğer ülkelere tabii ecanibin tamamında erkeklerin yanı sıra kadınların da Osmanlı topraklarında yaşadığı görülmektedir. Kadın ecanibin sayısı bakımından da; Yunanistan (20.770), İtalya (2.887), Fransa (1.254), İran (1.159), İngiltere (1.015), Almanya (816), Bulgaristan (619) ve Rusya (616) vatandaşları sıralanmaktadır. Erkek ve kadın oranlarının birbirine en yakın olduğu ülkeler ise; Danimarka (34 erkek, 34 kadın), Sırbistan (38 erkek, 33 kadın), İsveç (15 erkek, 12 kadın), Flemenk (122 erkek, 95 kadın) ve Belçika (74 erkek, 43 kadın)'dan meydana gelmektedir.

Yabancılar dinî açıdan tasnife tabî tutulduğunda ise içlerinde Müslüman vatandaşlarının en fazla bulunduğu ülkeler sırasıyla; İran (5.318), Bulgaristan (601), Rusya (582), Karadağ (301), Yunanistan (271), Avusturya-Macaristan (211), Fransa (126) ve İngiltere (116) yer almaktadır. Osmanlı topraklarında bulunan bütün vatandaşları Müslüman tek ülke Afganistan'dır. Çin devletinin 43 vatandaşının 40'ı Müslüman, 3'ü ise gayrimüslimdir. 23 devlet vatandaşları arasında Müslüman bulunmayan ülkeler ise; Arjantin, İspanya, İsveç, İsviçre, Belçika, Portekiz, Danimarka ve Norveç'tir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde de birçok yabancı ülke vatandaşının çeşitli maksatlarla Osmanlı topraklarında seyahat ve ikâmet etmiş olması bir vaki'dir. Özellikle kapitülasyonların genişletilerek birçok ülkeye imtiyazlar tanınması, imtiyaz tanınan ülke vatandaşlarının Osmanlı topraklarına daha yoğun seyahat ve ikâmet etmelerine sebep olmuştur.

İslam hukukunda Müslüman olmayan bir devletin vatandaşının İslam ülkesindeki durumu *müstemen* tabiri ile ifade edilmiştir. Tanzimat dönemi ile beraber bu tabirin kullanılmasının yanı sıra yoğun olarak Osmanlı tebaası olmayanlar için *ecanib* tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlı yönetiminin, yabancıların seyahat ve ikâmetleri hususunda devamlı bir tanzim ve düzenleme içerisinde olduğu görülmektedir. İlk olarak 1831 tarihinde Mürûr Tezkeresi,

⁴⁴ BOA. DH. EUM. ECB. 12/49, DH. EUM. ECB. 17/39, DH. EUM. ECB. 11/1, DH. EUM. ECB. 17/21 vd.

1841'de Men-i Mürûr Nizamnâmesi yayımlanarak uygulanmıştır. 1844 senesinde bu nizamnâme yeniden düzenlenmiştir. Ecanibin seyahat ve ikâmetleri ile ilgili en kapsamlı düzenleme ise, 1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnâmesi ile yapılmıştır. 1884 tarihinde Pasaport Nizamnâmesi yeniden düzenlenmiştir. 1894 tarihinde ise Pasaport Nizamnâmesi çıkarılarak 1884 tarihli nizamnâme yürürlükten kaldırılmıştır. Nihayet 1911 tarihinde Pasaport Kanunu, 2 Mart 1915 tarihli Pasaport Kanun-i Muvakkatı, 20 Kasım 1918 tarihli Pasaport Kanunu yayınlanarak yabancıların seyahat ve ikâmetlerine ait uygulanacak kurallara son şekil verilmiştir.

Osmanlı yönetimi, savaşın en şiddetli dönemlerinde; bazı vilâyet, sancak ve mutasarrıflıklarda nüfus istatistikleri oluşturarak ecanibin bu nüfusa oranını, şehirlerde polis teşkilatları, taşrada ise jandarma komutanlıkları vasıtasıyla tespit etmek istemiştir.

İttihad ve Terakki'nin kapitülasyonları 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kaldırmasına rağmen oluşturulan istatistiklerden anlaşıldığına göre Osmanlı topraklarında 1917 senesinde 23 ülke vatandaşından oluşan 86.543 kişilik ecanib nüfusunun bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra değişik ülkelerin vatandaşı olan birçok Müslümanın da Osmanlı topraklarında ecanib olarak bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı topraklarında ticaret yapmak ve iş kurmak için belirli bir gelir düzeyine sahip ecanib olduğu gibi, vatandaşı oldukları ülkelerde işsiz ve vasıfsız birçok kişinin de Osmanlı topraklarına aileleriyle birlikte gelip yeni ümitler peşinde koştukları da bir gerçektir. Osmanlı topraklarında ikâmet eden yabancılar, yalnızca şehir merkezlerinde değil kasaba hatta köylerde de bulunmaktaydılar. Bazı ecanib kadınlar, İstanbul'un sosyal-ekonomik düzeyi yüksek ve muhtemelen de Avrupa görmüş Osmanlı tebaası olan devlet adamı, muharrir ve iş adamları ile evlenip, Beyoğlu, Kadıköy ve Üsküdar gibi yerlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu dönem Osmanlı aydınları arasında Avrupalı kadınlarla evliliğin bir moda halini aldığını da söylemek mümkündür. Bununla birlikte, dünyanın değişik ülkelerinin tebaası olan kişilerin Osmanlı topraklarında ticaret, zanaat, ziraat, serbest ve sair meslek mensubu olarak genel bir tasnife tabi tutulan birçok iş kolunda, yaş, din ve cinsiyet ayrımı olmadan seyahat ve ikâmet ettikleri görülmektedir.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerde birçok devlete vermiş olduğu kapitülasyonlar, kendisinin gerek ilerlemesine gerekse egemenlik haklarının zaman içerisinde sınırlandırılmasına yol açan çok önemli bir engeli teşkil etmiştir. Bu imtiyazlar tabii ki, sadece ülke hükümetlerine verilen bir ayrıcalık olarak kalmamış, aynı zamanda o ülke vatandaşlarının da sınırsız bir şekilde kullandıkları bir imtiyaz halini almıştır.

Osmanlı topraklarında serbest olarak dolaşan yabancı ülke vatandaşlarına karşı, burada işlemiş oldukları suçlar veya maruz kaldıkları hadiseler karşısında uygulanan çok hukuklu sitemin de bu ayrıcalığın boyutunu göstermesi bakımından önemi büyüktür. Görüntü itibariyle kendi ülkesinin vatandaşlarının tabii ol-

duğu hukuk sistemine karşı aynı topraklarda seyahat eden yabancıların farklı bir hukuk sitemine tabî olmalarının, kendisine karşı kamu vicdanında hak ve adalet konusunda bir güvensizliğin ortaya çıkabileceğini söylemek mümkündür.

Böyle bir ortamda, 19. yüzyıl boyunca bazı Osmanlı aydın ve devlet adamlarının sürekli dile getirdiği ya da kaleme aldığı yabancılara tanınan imtiyazların kaldırılmasına ilişkin talepler, nihayet I.Dünya Savaşı arifesinde yerine getirilmiştir. Verilen ayrıcalıkların tek taraflı olarak kaldırılması ile gerek devlet içerisindeki yabancılara ilişkin çok hukukluluk ortadan kaldırılmış gerekse vatandaşlar arasındaki adalete dayalı güven duygusu, yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar savaş dönemi olması nedeni ile yabancı ülkelerin bu durumu protestoları çok önemli olmasa da daha sonra Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların ve ayrıcalıkların tamamen kaldırılması ve yabancıların Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilindeki hukukî statüleri, uluslararası hukuka ve mütekabiliyet esasına dayanan anlaşmalar ile yeni bir şekil almıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umum Müdüriyeti, Ecanib Kısmı (BOA. DH. EUM. ECB).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umum Müdüriyeti, Muhaberât ve Tensikât Kalemi (BOA. DH. EUM. MTK).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği Kalemi (BOA. DH. HMŞ).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Hukuk Müşavirliği, İstişare Odası Kısmı (BOA. HR. HMŞ. ISO).
- Düstur.
- Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Sur-u Tatbikiyesine Dair Talimat, İstanbul, 1331.
- Eğin Şer'iyye Sicili, 6.
- Halil Cemaleddin / Hırand Asador, Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye, Dersadet, 1331.
- Osmanlı Hariciye Nezareti, İmtiyazât-ı Ecnebiyyenin İlğasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatnâme, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330.
- Takvim-i Vekayi'.

II. Araştırma Eserler

- Altuğ, Yılmaz; *Yabancıların Hukuki Durumu*, İstanbul, 1963.
- Aristarchi Bey, *Législation Ottomans Recueil des Lois, Règlements, Ordonances, Traités, Capitulations et des autres Documents Officiels de L'Empire Ottoman*, c.III, İstanbul, 1874.
- Arminjon, Pierre; *Etrangers et Protégés Dans L'Empire Ottoman*, Paris, 1903.
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet; *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, 1989.
- İmber, Colin; *Şeriattan Kanuna Ebusuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, (çev: Murteza Bedir), İstanbul, 2004.
- Karpat, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003.
- Konan, Belkıs; *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Ökçün, Gündüz; *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, Ankara, 1962.
- Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993.
- Pazarcı, Hüseyin; *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara, 1998.

III. Makaleler

- Arslan, Ozan; "I.Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkisi", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.10, S:1, (Temmuz 2008), s.261-278.
- Aybay, Rona; "Pasaportlar", *Tarih ve Toplum*, c. III, S:13, (Ocak 1985), s.52-59.
- Bozkurt, Gülnihal; "İslâm Hukuku'nda Müste'menler", *Prof. Dr. Fadıl H.Sur'un Anısına Armağan* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:522, (Ankara 1983), s.361-379.
- Çadırcı, Musa; "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürûr ve Pasaport Nizâmnameleri", *Belgeler*, c.XV, S:19, (1993), s.173-178.
- Kütükoğlu, Mübahat S.; "Ahidnâme", *DVİA*, c.1, (İstanbul 1988), s.536-540.
- Pamir, Aybars; "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.51, S:2, (Ankara 2002), s.79-119.
- Sezer, Hamiyet; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.19.Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.21, S:33, (2003), s.105-124.

